

Софийски университет „Св. Климент Охридски“
„Философски факултет“
Катедра „История и теория на културата“

СТАНОВИЩЕ

от доц. д-р Алексей Владимиров Пампоров,
Институт по философия и социология - БАН

за дисертационен труд за присъждане на образователната и научна степен 'доктор'

в област на висше образование 3. Социални, стопански и правни науки
професионално направление 3.1. Социология, антропология и науки за културата.
(Културология. Културна антропология).

Автор: Мила Александрова Станчева

Тема: „Моралните каузи на предприемачеството“

Научен ръководител: проф. д. с. н. Ивайло Стефанов Дичев

1. Общо представяне на процедурата и докторанта

Представеният от Мила Станчева комплект материали е в съответствие с Правилника за прилагане на Закона за развитието на академичния състав в Република България и включва всички изискуеми документи, включително допълнителни приложения, свързани с теренната работа, които по безспорен начин верифицират самостоятелно извършения обем научна работа. Дисертационният труд се състои от 210 страници, като е структуриран в увод, три части (Въведение, Теоретичен модел, и Форми и практики) и заключение. Списъкът с използваната литература е систематизиран фактически в няколко модула: академични книги и научни статии; полиси брифове и приложни доклади; медийни публикации (от информационни портали и телевизии) и институционални уеб-страници, което осигурява допълнителна прегледност на източниците.

2. Актуалност на тематиката

България е страна с постоянно нарастващи социални и икономически неравенства през последните 25 години, които оставят големи групи от населението в социална изолация и невъзможност да се интегрират пълноценно на пазара на труда. В много случаи социалното предприемачество е единствената алтернатива за достойно включване на пазара на труда. От тази гледна точка актуалността на темата е несъмнена, доколкото моралният императив на хуманността се сблъсква с пазарната целерационалност и изискванията за висока икономическа ефикасност. Изследването на съществуващите практики – особено в сравнителен план с Бразилия (страна, известна с културата на бедността и социалното изключване на големи групи от населението) представлява и значим приносен момент в открояването на сходните модели и културните специфики.

3. Познаване на проблема

Работата показва много добро познаване на проблема, а литературата и съответната терминология са цитирани по коректен и изчерпателен начин. Въпреки това докторантката подценява нуждата от културна адаптация и рефлексия върху терминологията в някои случаи, и по тази причина прави някои неверни за българския контекст твърдения. Например, безкритично е възприета американската класификация на поколенията и работата непрекъснато говори за поколението Y, дефинирано като родените от 1981 до 1996, след което на стр. 116 се твърди, че *„Специалисти в областта на човешките ресурси обясняват, че хората от поколението Y навлизат в пазара на труда в годините около и след световната икономическа криза от 2008 г.“* – като в крайна сметка е цитирана статия от сп. Форбс. Работата би спечелила много повече, ако беше подхотено малко по-рефлексивно и поколенията бяха преосмислени и дефинирани през теорията на Карл Манхайм¹, а именно като определени от „складирането“ (Lagerung) на сходни социални преживявания, а не от хронологичната едновременност. В този смисъл, поколението, родено през 1981 г. има спомен за тоталитарния режим, „чавдарчетата“ и „пионерчетата“, има спомен за първите години на прехода – белязани с режим на тока и водата и с купонната система, докато родените през 1990-1996 са съвсем различно поколение, изцяло социализирано след „Виденовата зима“ и хиперинфлацията. Това е и причината в демографията да се прави разлика между „възрастова група“, т.е. родените в една и съща година“ и „възрастова кохорта“, т.е. преживелите дадено събитие. Разбира се, да се твърди, че родените през 1981 г. навлизат на пазара на труда едва след 2008 г. е абсолютно погрешно – особено в контекста на младежката и студентската заетост и теоретично приетата от НСИ и Евростат долна граница на трудова активност – 15 г. (т.е.

¹ Mannheim, K. 2016 [1928]. Проблемът за поколенията. // Sociological Problems, 48 (1-2), 166-212.

статистически влизат на пазара на труда през 1997-1998 или 10 години по-рано от разглеждания от Форбс пример, който засяга американски колежани от средната и горната средна класа).

5. Характеристика и оценка на дисертационния труд и приносите

Работата фактически разглежда моралните дилеми пред социалното предприемачество, а не пред предприемачеството изобщо. В това отношение текстът частично страда от твърде закъснялото въвеждане на работните дефиниции. На стр. 12 за пръв път се обяснява, че обект на изследване е феноменът „социално предприемачество“, но фактическата дефиниция какво означава това е представена чак в трета част. Вероятно би било добре контекстуализацията на работата и разясняването на спецификите на гражданското общество и фактическата поява на социални предприятия след 1946 г. (преди формалното въвеждане на термина в предприсъединителния период) да се изтегли още в уводната част или да се направи изрична препратка към терминологията в трета част.

Методологията за подбор на респонденти също представлява известна слабост, доколкото „базарите“ на социални предприятия и сайтовете с „продукти“ включват основно производствени социални предприятия и по секторни причини изключват предприятията в сферата на услугите: фирми за почистване на офиси, социални перални, автомивки и ресторанти, хранителни банки – които предлагат заетост и реинтеграция на лица, изтърпяли присъди с лишаване от свобода, на младежи, излезли от институции за деца, лишени от родителски грижи, или на жертви на трафик на хора и сексуална експлоатация.

Макар, че намирам за предимство това, че докторантката е избрала метода на обосноваването на теорията, смятам, че това е и най-голямата слабост на дисертацията, защото методологическа глава – по смисъла на обосноваването на теорията – фактически отсъства. На стр. 21 в буквално две изречения е казано, че данните обосновават решенията, но това е повече от недостатъчно. Всъщност, концепцията и в парадигмата на Строс (последниците от изследователските решения върху вида на данните) и в парадигмата на Глейзър (креативност в рамките на предефинирани ясни стъпки и семантични семейства от кодове), както и в по-късната „конструктивистка“ парадигма на Чармаз изискват ясна рефлексия както върху модела на извадката, така и върху кодирането на данните (такова кодиране никъде не е илюстрирано в дисертацията). По отношение на извадките, например, има различни класификации от Пътман, Флик, Чармаз и т.н., но това, което Мила Станчева е направила е т.нар. „множествена прецедентна извадка“ (multiple case sampling), съгласно Майлс и Хъбърман. В този случай е

необходимо да се илюстрира с матрица за подбор какви типологични случаи са търсени, спрямо предварителните допускания от теоретичния модел и в този смисъл списъкът с 19 респонденти е недостатъчен – защото от него не може да се прецени какво липсва и доколко подборът на респонденти е действително обоснован (както изисква обоснованата теория), а не се дължи на случайни фактори и опортюнистична извадка (на каквото разчита традиционната етнография).

Въпреки тези две слабости, работата предлага добре обоснован теоретичен модел, който стъпва върху „кризата на социалната държава“, „ролята на гражданския сектор“, „краят на традиционната фирма“, „пост-пазарната ера“ и „консуматорството“. Емпиричната работа, свързана с участващи наблюдения и полу-структурирани интервюта в България и Бразилия също е достатъчно добре представена и обоснована като обща рамка. Откритията на Мила Станчева приноси по изследване на пазара на труда, по изследване на гражданското общество, както и по отношение на сравнителната културна антропология са коректни и съвсем основателни.

6. Преценка на публикациите и личния принос на докторанта

По темата на дисертационния труд са направени три публикации, които отговарят на изискванията в ЗРАСРБ. Публикациите са направени самостоятелно и съответно ясно се вижда личният принос на докторантката в разработването им.

7. Автореферат

Авторефератът е направен според изискванията и вярно и коректно отразява основните резултати, постигнати в дисертацията.

8. Препоръки за бъдещо използване на дисертационните приноси и резултати

Работата е много интересна, но преди да се публикува аз бих препоръчал на Мила Станчева да реконтекстуализира поколенията, така че да паснат на българската ситуация. В този случай ще се открие поколението на „бригадирите“ – онези, които са принудени безвъзмездно да участват в ускорената индустриализация и селскостопанската кампанияност в периода 1946-56 г., ще се открие поколението на „комсомолците“ – които след 1956 са принудени да се подчиняват на партийното йерархизиране на обществото и икономическите отношения от планов характер (пример: *„Комунистите Родината изграждат – комсомол-*

ците след тях строят...“). Поколението на „пионерите“ или „българските буумъри“ (родените в периода 1972-1982) – т.е. които влизат в етапите „чавдарче“ и „пионерче“, но по-скоро остават извън бригадите, военните обучения и комсомола, поради смяната на тоталитарния режим, а същевременно са най-голямата кохорта от родени бебета, поради частичната забрана на абортите в този период. Поколението на „прехода“ (както бих нарекъл родените в периода 1989-1997) са деца на „комсомолците“, но често са отглеждани от „бригадирите“ и именно тук може да бъде търсено предаването на ценности и практики – доколкото „бригадирите“ фактически създават първите социални предприятия за лица с физически и интелектуални затруднения през 1970-те години. Казано иначе, има нужда да се обоснове защо акцентът е толкова силно поставен върху „поколението Y“ (в най-лошия случай това би било аналитично изкривяване в стил being native, т.е. невъзможност на изследователя да се разграничи от собствената си поколенческа идентичност).

От друга страна задължително – трябва да се погледне спектърът от социални предприятия, които обхващат не само лица с физически или ментални затруднения, а по-скоро случаи на т.нар. социална дисфункция (през призмата на структурния функционализъм). Във втория случай въпросът за моралните каузи на предприемачеството е още по-ярък, защото отива отвъд модела за овластяването на лицата с някакви затруднения. В това отношение на стр. 24 е направена уговорката, че *„настоящият труд не коментира съществуващите концепции за увреждане, нито предлага нови“*, обаче е изключително важно докторантката да си дава сметка, че „социалните предприятия“ са функция от т.нар. социален модел на разглеждане на уврежданията и съответно на преодоляване на бариерите, формирани от обществото и изграждане на позитивна идентичност и „приятелска“ среда, както и на благотворителния модел, доколкото „базарът“ опакова трагедията и това много добре е уловено в работата. Същевременно медицинският, функционалният и малцинственият модели не допускат интеграция, а акцентират върху нуждите от грижа и работят с понятието „инвалидност“, т.е. негодност и правата, произтичащи от това. Казано иначе, работата има нужда от една малка подглава, която да систематизира разликите между отделните модели на здравеопазване и включване на лицата със затруднения в обществото, което би обяснило и типове социално предприемачество, до което фактически получават достъп.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Въпреки откритите малки слабости и направените препоръки за подобряване на работата, дисертационният труд съдържа научни и научно-приложни резултати, които предс-

тавляват оригинален принос в науката и отговарят на изискванията на Закона за развитие на академичния състав в Република България (ЗРАСПБ) и Правилника за прилагане на ЗРАСПБ. Дисертационният труд показва, че докторант Мила Станчева притежава задълбочени теоретични знания и професионални умения по научна специалност културна антропология, като демонстрира качества и умения за самостоятелно провеждане на научно изследване.

Поради гореизложеното, смятам че представеният за рецензиране и становище дисертационен труд на тема „**Моралните каузи на предприемачеството**“, може да бъде допуснат до дисертационна защита за присъждане на образователната и научна степен 'доктор' в област на висше образование: 3. Социални, стопански и правни науки, професионално направление 3.1. Социология, антропология и науки за културата, докторска програма на Философски факултет на СУ.

25.04.2022 г.

Изготвил становището:

доц. д-р Алексей Пампоров